

ערבים במבחן: הזיכרון והממון

ישראל גורן

תוכן

פתיחה

1. נחלת בני גד וראובן

2. איש המרעה ואיש המזרע

3. גלגול הדורות

4. אליהו הגלעדי מול בית אחאב

א. בנית יריחו

ב. מקומו של האדם בבנין הממלכה

5. שדות בית שמש – לעיני אומות העולם

סיכום

פתיחה

עם ישראל לדורותיו נע בצל הזיכרון ממנו הוא יונק את כוחו. התגבשות המורשת הטמונה בגרעין היהודי מחנכת ומכוונת אותו ליעודו. זיכרון זה היה בעל עוצמה בשמירת הזהות היהודית¹ ולכן לתורה היה חשוב להדגיש את החיים מכח הזיכרון והחשש משיכחת התכלית. הגורמים אותם מעלה משה רבינו לשיכחה זו הם:

פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ובקרד וצאנד ירְבִּין וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה ורם לבבך ושיכחת את ה' אלוהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים².

במאמר זה אנסה להדגים תוצאות של בלבול ערכי בעם ישראל והשלכותיו עד למבחן בשאלת תפקודנו כאור לגויים³. אולי דרך דיון בסוגיות אלו יוכל בן דורנו במלאת יובל למדינה להיפגש עם שאלות ערכיות מהחשובות בחיינו.

1. נחלת בני גד וראובן

בקשת בני גד וראובן היוותה הפתעה משמעותית ביותר למשה רבינו. התחזית ממנה חשש מתגשמת עוד לפני הצעד הראשון של מימוש החלום בארץ כנען.

שלל מלחמת מדיין הפך שבטים לעשירים ועל רקע זה צומחת בקשת שבטי גד וראובן:

ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד **עצום מאוד** ויראו את ארץ יעור ואת ארץ גלעד והנה המקום מקום **מקנה**: ויבואו בני גד ובני ראובן ויאמרו אל משה ואל אלעזר הכהן ואל נשיאי העדה לאמר... הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל ארץ **מקנה** היא ולעבדיך **מקנה**, ויאמרו אם מצאנו חן בעיניך יתן את הארץ הזאת לעבדיך לאחווה אל **תעבירנו** את הירדן⁴.

1 לאורך התנ"ך מופיעה עוצמתו של הזכרון והחיים מכוחו. להלן מספר דוגמאות: תהילים ע"ח, דברים כ"ה יז - יט; דברים כ"ו, ב; דהיי"א ט"ז, ח - כו; נחמיה ט"ו, ד - לו. לאור זה ניתן להבין את תקנות עזרא לקריאה בתורה החשש משיכחה. מתוך כך ניתן להבין את משמעות ליל הסדר וחובת ההגדה לבנך והדגשת סיפור יציאת מצרים.

2 דברים ח', יא - יד.

3 מובן שבתנ"ך שזורים באירועים רבים הדנים בשאלה יסודית זו אך דרך ההתמקדות על פרשיות וגלגוליהן ננסה להבין את היסודות לבעיה זו.

4 במדבר ל"ב, א - ב, ד - ה.

הפסוק פותח במקנה ומסיים במקנה ובאמצע אנשי המקנה על מנת לציין שכל שאיפתם היתה המקנה.

המקנה מבטא קניין וכסף וכך הוא נראה גם בעיני חז"ל:

שהיו עשירים והיה להם מקנה גדול וחיבבו את ממונם וישבו להם בחוץ לארץ לפיכך גלו תחילה⁵.

מעבר להעדפת המקנה מובילים אותנו חז"ל להתבונן בגלגולה של הפרשה, כאשר בלב ההשתרשות והתנחלות השבטים כבר טמונה העקירה לגלות כעבור מאות שנים. מדרכם של חז"ל להתבונן במציאות ההסטורית לגלגוליה על פי כללה של תורה בנושא אחר "פן יש בכס שורש פורה ראש ולענה"⁶. כלל זה נקוט בהבנת כל תופעה דרך שורשיה וביכולת לנתח את מציאות ההווה עד כדי ראיית הנולד⁷, ועל כך נעמוד בהמשך.

הדחף למימוש העושר מצד שני השבטים גרם לתופעות הבאות:

א. שיכחת ה' והמטרה: טענה זו אינה מאחרת לבוא ושבטים אלה המייחסים לעצמם את הנצחונות "ואנחנו נחלץ חושים לפני בני ישראל עד אשר הביאונו אל מקומם..."⁸ מאלצים את משה להזכירם שהקרבות הם "לפני ה'" ארבע פעמים במהלך תשובתו ולא "לפני בני ישראל". מטרת הכיבוש וההתנחלות היא להגשים את צו ה' ולקדש את שמו ומכוחו ניתנת הישועה.

ב. האדם מול שורשיו: משה חוזר לפני שני השבטים בתיאור מפורט על סיפור חטא המרגלים ותוצאותיו:

5 במדבר רבה כ"ב. עיין עוד נ' ליבוביץ, "עיונים בספר בראשית" ירושלים. עמ' 89 הערה 1 [להלן ליבוביץ, בראשית] ניתן לשים לב שבפסוק ישנה כפילות "מקנה רב" "עצום מאוד" על ניתוח נתונים אלה התבסס המדרש. כמו"כ ישנה כפילות מיותרת של הביטוי "ויאמרו" באמצע דבריהם. כהמשך לתשובה שלא נכתבה בתורה. נתון זה מעיד על להיטות הדובר כאשר ישנו נסיון שבשלב הראשון משה יבין לבד את הפועל היוצא של דבריהם – עפ"י הרב אלחנן סמט.

6 דברים כ"ט, יז.

7 רעיון זה טמון גם בסוד חורבן בית ראשון הנקבע עפ"י חז"ל כבר ביום חנוכתו בהקשר של נישואי שלמה לבת פרעה. ראה מסכת שבת דף נו ע"ב; ויקרא רבה יב וראה בהרחבה בסיכומו של רמח"ל, מסילת ישרים, פרק ד' שמסכם סגירת מעגלים בראיית חז"ל בהבנתו את מאמר חז"ל (יבמות קכא ע"א) "וסביבו נשערה מאוד - מלמד שהקבי"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה" – בעומק ההבנה שיש חררים התלויים בשערה. וסטיה קטנה באבות גדלה ומשפיעה ומוטבעת עד סוף הדורות. ראה עוד אברהם קריב, "מסוד חכמים", ירושלים, תשנ"ה עמ' 25 - 26.

8 במדבר ל"ב, יז.

ולמה תניאון את לב בני ישראל מעבור אל הארץ אשר נתן להם ה'.
כה עשו אכותיכם בשלחי אותם מקדש ברנע לראות את הארץ.⁹

הוא מדגיש את המשמעות הטראגית של תוצאות החטא. הכיצד!! והרי שבטים אלו שעומדים מולו הם בעצמם עדיין במדבר כתוצאה מסיפור זה! זהו הזיכרון המוחשי ביותר - היתכן שהם שכחו זאת!! והרי עצם מסעם במדבר הוא בצל האירוע הטראגי הזה!! אלא בא הכתוב ללמדנו שיש משהו הטמון במפגש עם העושר ומימושו העכשווי הדוחק את הזיכרון המחייב מהעבר. האדם לא רוצה להיזכר בעומס המורשת המחייבת, השיכחה במזיד ניכרת ובלטת על רקע זכרונה של רחב מיריחו בצד השני של העמק שהיא הזוכרת את נפלאות ה' בים סוף למרות ארבעים השנים. הזכרון מביאה לידי מעשה, והיא מצטרפת לבית ישראל¹⁰.

כפי שאנו רואים ישנו חוט החורז את שיכחת העבר לשיכחת התכלית ושיכחת האלוקים. בעצם הפסוק בתורה יש חיבור משולש של עבר הווה ועתיד התלויים זה בזה:

אני ה' אלוקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את
ארץ כנען להיות לכם לאלוקים¹¹.

אירוע כזה משמעותי של פרידה מדרך משותפת לאחר עליה ממצרים לארץ ישראל כבר התרחש בעבר עם מרכיבים זהים. אברהם ולוט נפרדים על רקע עושר. לוט עולה ממצרים עשיר ועצמאי ולא כפי שירד כאדם הנסמך על בית אברהם. בהגיעם לארץ ישנו רצון עז של לוט לממש את עושרו ובוחר את מקום העושר "כגן ה' כארץ מצרים"¹².

גם העדפתו של לוט היא לפרוש לקדם למזרחה של ארץ כנען. בניגוד להגדרת החלוקה על ידי אברהם "אם אשמאיל ואימינה ואם הימין ואשמאילה"¹³.

וחז"ל ראו משמעות עמוקה במעשה זה: "הסיע עצמו מקדמונו של עולם אמר אי אפשר לא באברם ולא באלוקיו"¹⁴. וקשרו בכך גם את שיכחת האל.

9 במדבר ל"ב, ז - יח.

10 יהושע פרק ב'. השורש ש.מ.ע מופיע שם רבות בדבריה. על פי חז"ל, התגיירה רחב בהמשך ונישאה ליהושע מגילה יד ע"ב. זבחים קטז ע"ב.

11 ויקרא כ"ה, לח.

12 בראשית י"ג, י. השווה פסוקים: **לוט נסמך בירידה** - "ויקח אברהם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו" (בראשית י"ב, ד - ה). **לוט עצמאי בעליה** - "וגם ללוט ההולך את אברהם היה צאן ובקר ואוהלים" (בראשית י"ג, ה). לוט, על פי ניתוחו של הרב אלחנן סמט, הושפע מנוף מצרים (בקעת הירדן דומה לנילוס) והוא רוצה מעין חז"ל בארץ ישראל (חלום ישראלי מוכר). עיין בהרחבה ליבוביץ בראשית עמ' 88 - 92.

13 בראשית י"ג, ט.

14 בראשית י"ג, יא. רש"י במקום.

שוב מתגלה הקשר בין העושר לבין שיכחת האלוקים ושיכחת הזיכרון שבתוכו טמון החזון. לוט שוכח את הצו האלוהי וההבטחה הגדולה לבית אברהם: "לך לך... ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה"¹⁵.

יתכן כי משה יודע שהתוצאה במקרה אברהם ולוט היתה הבחירה באנשי סדום עם כל המשתמע מכך ומתוצאה זו או החשש מיצירת סדום חדשה עלי אדמות, חושש כנראה משה¹⁶.

ג. הערבות ההדדית: משה מעמידם על הבעייתיות:

האחיים יבואו למלחמה ואתם תשבו פה והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים לספות עוד על חרון אף ה' אל ישראל. כי תשובון מאחריו ויסף עוד להניחו במדבר ושחתם לכל העם הזה¹⁷.

העדפה האישית שלכם יש משמעות לאומית. ישראל נדונים כציבור וערבים זה לזה. סוגיא זו תשוב ותעלה עם שובם של השבטים לעבר הירדן לאחר הכיבוש. בפרשת המזבח על הירדן נאמר: "הלוא עכן בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו"¹⁸.

ד. מקומו של דור ההמשך והחזון: בפנייתם של השבטים אל משה הם מבקשים: "ויגשו אליו ויאמרו גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לספנו"¹⁹ להיטותם למקנה ולעושר העכשווי הסיטה את המחשבה בדבר האמצעי והמטרה. ובניהם בשר מבשרם מהווים עדיפות שניה לממון. משה מעמיד

15 בראשית י"ב, א – ד.

16 חשוב לשים לב למקבילות הרבות בין האירועים כך שניתן להניח שזכרון סיפור זה נזדקר בעיני משה:

לוט: בעליה ממצרים, העדפה ממזרח לכנען, הסיבה: עושר.

בני גד ובני ראובן: בעליה ממצרים, העדפה ממזרח לכנען, הסיבה: עושר.

יתכן ומשה רומז לכך על פי הביטוי שהוא מייחס אליהם "תרבות אנשים חטאים" (במדבר ל"ב). שהרי ביטוי זה והקשר בין השפע לשיכחת אלוהים מופיע בסדום: "כי כולה משקה" (שפע) ותושביה. מוגדרים "ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאוד" (בראשית י"ב, ג) הנביא "הנה זה היה עוון סדום... גאון שבעת להם ושלות השקט היה לה ולבנותיה, ויד עני ואביון לא החזיקה" (יחזקאל, ט"ז, מט). חשוב להדגיש שחז"ל ציינו לגבי הביטוי "חטאים" בסדום – "בממונם" (רש"י במקום עפ"י גמ' בסנהדרין).

17 במדבר ל"ב, ו, יד – טו.

18 יהושע כ"ב, כ.

19 במדבר ל"ב, טז. ע"פ מדרש במדבר רבה, פרשה כ"ב: "לב חכם לימינו זה משה ולב כסיל לשמאלו אלו בני ראובן ובני גד. אמר להם הקב"ה – אתם חיבתם את מקניכם יותר מן הנפשות, חייכם שאין ברכה, עליהם נאמר: נחלה מבוהלת כראשונה ואחריתה לא תבורך (משלי כ', כא).

אותם על מקומם באומרו "בנו לכם ערים לטפכם וגדרות לצאנכם"²⁰ מדגיש משה את היחס הנכון לבנים ביחס לקניין.

משה רבינו סוגר את ההסכם בתנאים כפולים "תנאי בני גד ובני ראובן"²¹ התנאים חייבים להיות מתואמים וחתומים היטב על מנת שיזכו ליישום מפני שיש כאן מפגש עם חברה שהממון העבירה על דעתה.

מניתוח הגישה לחיים הטמונה בעצם בקשת השבטים עולה, כי לא לחינם היחס לטף ושיכחת הסיפור ההיסטורי עלו בדיון, אלא דבר זה בא לבטא מימד מהותי יותר.

הטף – מייצג ומסמל את העתיד, את ההשקעה לטווח הארוך.²²

סיפור המרגלים – משקף את היחס לעבר, לזיכרון למורשת וללקח העולה מתוכם.

גישת חיים זו הבאה לידי ביטוי בבקשת השבטים רואה בהווה את תכלית הכל. כיצד להגיע למימוש העכשווי המירבי. המקנה והעושר מסוגלים למקד את האדם סביב עצמו וכתוצאה מכך לנתק אותו ממורשת העבר המחייבת ומהשאפה לחזון, ומעל הכל ליצור את הנתק בין האדם לאלוקיו.

20 במדבר ל"ב, כד.

21 קידושין פרק ג' משנה ד' המקור במשנה מהווה דוגמא לתנאי בטוח וכפול. נראה שלא לחינם נלקחה הדוגמא לתנאי מעוגן משבטים אלה. ישנן דעות הרואות בשני שבטים אלה כגיבורים החיים על ספר המדבר אל מול פולשים ומסתפקים במועט. כמו"כ מסירותם במילוי התנאים ובמשימת הכיבוש. ראה: הרב יגאל אריאל, עוז וענווה עמי 411 - 422. כמו"כ ישנו הבדל בתגובת משה בין תיאור המעשה בספר במדבר לספר דברים ראה על כך: הרב יואל בן נון. "הארץ, וארץ כנען בתורה" מגדים יא, הר - עציין. לעני"ד ניתן לבחון את המציאות בשתי פנים בהיותה מגוונת אך נראה שבדרך הכתיבה ובהצגת הדו שיח של משה עם השבטים והארועים שארעו בנחלות אלו לאורך התנ"ך מעמיד את הדברים באור ביקורתי במבחן המציאות (ראוי לעיין בפירושו של ר' יצחק עראמה בעל העיקדה"ע על פרשיה זו בספר במדבר). גם כיום ישנם אנשים שבעבור "כסף" מבצעים שרות ואפילו צבאי של שנים מחוץ לארצם. אדרבא נתון זה של ה"מחיר" והמוכנות לשלמו, מעצים בעינינו את גודל חשקם בנכסיהם. מובן שהמאבק לצד האחים ויהושע בכיבוש הארץ קצת "חינך" את השבטים אך לא היה בכוחו ליצור "בלם" לתהליך הדרדר שניטע בלבבות ובנחלה. על הנחלה של שבטים אלה לעתיד לבוא על פי יחזקאל ראה: הרב אברהם רמר, 'מעבור הארץ', עמי' 184 - 185 שאין שום נחלה בעבר הירדן המזרחי. עוד עיין לעיל הערה 19. מבחינה הלכתית מעמד הנחלה של שבטים אלו ירד לענין ביכורים (ירושלמי א', ח').

22 ראוי לציין שכל התשתית היהודית בנויה על הקשר בין אבות לבנים "ושונתם לבניך" "כי ישאלך בנך" "והגדת..." ובמצווה היסודית של קרבן הפסח כתנאי לגאולה חשוב קשר זה. ראה הרש"ר הירש שמות א', א, ובפרק ב', יג: "שה לבית אבות שה לבית" וכן הרב אביגדור נבנאל, שיחות לספר שמות, עמי' עא - עב.

2. איש המרעה ואיש המזרע

הנוף ודרכי המחיה מעצבים השקפת חיים ותרבות של האדם הפועל בתוכם. איש המקנה שונה מהותית בתפיסתו מאיש המזרע.²³

איש המזרע, האיכר, חייב להפריש חלק מהחייטים מתוך קציר ההווה על מנת לזרוע בעתיד.

נתון זה מחנך את האדם להמנע ממיצוי הרווח בגישה העכשווית ולחשוב גם ברגעים של שיא עושרו על המשך הקיום והעתיד. במעט המופרש ונטמן באדמה נתלות תקוות רבות. ישנו גם סיכון שזרעים אלה לא ישאו פרי. תקוות אלו בצירוף כל הציפיות ליכול טוב לגשמי ברכה ולעתיד טוב יותר מפתחות השקפת עולם אמונית. והיטיבו להדגיש זאת חז"ל: "אמונת זה סדר זרעים" – מפרש בירושלמי – "שמאמין בחי עולמים וזרעו"²⁴.

והיטיב לתאר זאת דוד המלך בבכי הציפיה ופורקן המתח של האיכר הזורע וקוצר: "הזורעים בדמעה ברינה יקצורו, הלוח ילך ובכה נושא משך הזרע בא יבא ברינה נושא אלומותיו"²⁵. איש המזרע קשור לנחלת אבות העוברת מדור לדור.

ניתן לראות באיש זה אדם המחובר למורשת ולנחלה הנושא את עיניו ומצפה וחושב על העתיד בכל הוויתו. על מנת לממש את יכולו בהווה עליו להשקיע עבודה ויגיעות רבות להופכו למאכל²⁶.

23 ניתן להבין את כל הבדלי הגישות בין יעקב לעשו ביחס לבכורה ולמכלול השקפת העולם כנעוף בעצם הגדרת הפסוק "ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה ויעקב איש תם ישב אוהלים" (בראשית כ"ה, כז).

ראה בהרחבה פרנקל לאה, פרקים במקרא ירושלים תשמ"א, עמ' 43 - 49. הבדל הגישות בין תרבות המזרע לשימון יצר מאבקים לעיתים – ראה סוגיית גדעון בספר שופטים וכך היה ניתן להבין את פשר החלום של המדיינים כנצחון לגדעון (שופטים פרק ז', יג - יד) בעולם הסמלים המשקף מאבק בין תרבותי. "צליל לחם שעורים" – משקף ארץ נושבת עם חקלאות. וה"אוהלי" משקף את הנווד. ראה בהרחבה פליקס יהודה, טבע וארץ בתנ"ך, ירושלים תשנ"ב עמ' 120 - 122 [להלן: פליקס].

24 כוחות אמונה אלה בתקופות מסוימות קיבלו מימדים של צרוף עבודת הבעל לעבודת ה'. (ראה הושע ב'), אך גם בקרב דתות אליליות שונות התפתחו תפיסות האמונה השונות סביב עבודת האדמה. לאדם היה עדיף לתלות את חוסר היכול במאבקי האלים (הבעל) ולא בתביעה עצמית הדורשת שינוי ותשובה.

בהבנת ספר דברים נראה שההבדל הגיאוגרפי בין איי למצרים נובע מכך שניתן לחנך בארץ - ישראל אדם אמוני התלוי וקשור ומתקשר עם בורא עולם דרך החקלאות "למטר השמים תשתה מים ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלוהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים י"א, יא - יב). וכך לגבי האתגר של המצוות התלויות בארץ.

25 תהילים קכ"ו, ה - ו.

26 הנביא ישעיהו מתאר את מעשיו של האיכר והקשר לאלוהיו ראה ישעיהו כ"ח, כג - כט. ראה בהרחבה: פליקס יהודה, "משלי טבע וחקלאות בספר ירמיהו" בתוך: עיונים בספר ירמיהו. (עורך: ב"צ לוריא) גבעתיים 1971, עמ' 86 - 89, 120 - 121. הקשר לנחלת

איש המקנה הנווד נע ונד עם צאנו ואוהלו ללא קשר לבית היונק מנחלת אבות. הוא אינו נדרש להשקעה הנתונה במבטן אמוני. עומדים לפניו אתגרים מוסריים קשים לא לפלוש לשדות המזרע ולדאוג לקחת את צאנו "במעגלי צדק"²⁷. להגן על צאנו מפני חיות טרף. להובילם בבטחה ולדאוג לכל צרכם כרועה נאמן.

הנווד מתנהל עם אוהלו לחפש מרעה לצאנו. שטח המרעה יזדמן מאליו ללא השקעה. אין סיבה לצבור נכסים על מנת להקל על הנדודים וגם מפני שאין עיסוק ודיון מהותי בשאלת העתיד וההורשה לדור הבא. הקיום מתרכז כל כולו ביכולת למצות את ההווה עד תום. גם במימוש נכסיו או ברצותו לאכול מנכסיו אין הדבר דורש מאמץ ניכר²⁸.

בבקשתם של בני גד ובני ראובן להיות אנשי מקנה בארץ המקנה²⁹ טמונה כל ההשקפה אותה הם פירוטו, כבר בפנימיותו ומהותו של העיסוק בו בחרו.

3. גלגול הדורות

בלבול הערכים היסודי שהתחולל בקרב השבטים טמן זרעי פורענות.

התנ"ך מאיר לנו מספר סוגיות שהתרחשו בעבר הירדן. כבר בחזרתם של השבטים לנחלתם בספר יהושע ישנו מעין תיקון ודאגה לזיכרון הבנים ולקשר עם הכלל אך גם שם נדרש פנחס להזכיר אירועים בולטים מהזכרון הלאומי, חטא פעור וחטא עכן³⁰.

אך הנתק הלך והחמיר בימי מלחמת דבורה ישבו שבטים אלו מן הצד:

למה ישבת בין המשפתים, לשמוע שריקות עדרים? לפלגות ראובן גדולים חקרי לב. גלעד בעבר הירדן שכן³¹.

אבות מבוטא היטב בדברי משה "כי איש בנחלת מטה אבותיו ידבק בני ישראל" (במדבר ל"ה, ז).
27 תהילים כ"ג.

28 על רקע זה ניתן לבחון מעברים בין דמויות ומנהיגים במקרא ולנתח כל דבר לגופו: יצחק – איש השדה ליעקב – איש האוהל (כנראה רועה צאן); שאול – איש השדה – יהונה שאול בא אחרי הבקר מן השדה" שמואל א' י"א, ה) לדוד – הרועה; אליהו – מהגלעד (מקום מרעה – ראה להלן הערה 29) לאלישע – איש האדמה (מלכים א' י', טו – כא) וההשלכות על הגישה והתפיסה הן ביחס למציאות בביצוע התפקיד או בגישה לנבואה. בנושא אליהו ואלישע ניתן לראות הרחבה: הרב סולוביציץ איש האמונה, עמ' 60 - 63. (בבירור היחס המורכב של המקרא וחז"ל לרועה ולחקלאי הדבר דורש עיון נרחב ואינו מעניינו של מאמרנו וה' יוסיף דעת וכח על מנת שנרחיב בעתיד בנושא זה). על מבחנו של הרועה ראה הרב אלישע וישליצקי, מדור לדרור, ירושלים תשנ"ח עמ' 34 - 35. 29 הגלעד ועבר הירדן נקשר רבות עם נושא הצאן ראה: שופטים ה', טז – יז; שיה"ש ד, א; שיה"ש ו', ה; דה"א ה', ט.

30 יהושע כ"ב.

31 שופטים ה', טז – יז.

רש"י במקום מביא דעה קיצונית:

אבל בחילוקי ליבו של ראובן רבו חקקי לב, נכלי ליכא ערמומית. ומה היא ערמומיתו, ישב לו בין משפתי המלחמה לשמוע מי נוצח ויהיה עימו.

פעם נוספת מהווים עדרי הצאן מחסום בקשר הערבות. אנשי פנואל וסוכות סירבו להגיש עזרה לגדעון במלחמתו במדין. ישובים אלה לא הגישו פת ושתייה לרודפים. כלומר לא רק כשהזירה מתרחשת הרחק מביתם בעמק - יזרעאל בקרב דבורה אלא גם כשהטובה מגיעה עד לביתם נחשפת האדישות ואולי מודל סדום בא לידי ביטוי³². יפתח הגלעדי אינו מוצא את הדרך לישב את היכוח עם בני אפרים כגדעון בשעתו. ומגיע למלחמת אחים עקובה מדם³³. אנשי יבש גלעד פרשו מן הציבור במעשה פילגש בגבעה³⁴.

בספר דברי הימים מתוארת התפשטות הנחלה "ולמזרח ישב עד לבוא מדברה למן הנהר פרת כי מקניהם רבו בארץ גלעד"³⁵. אין ספק שההתפשטות הזו במרחב הענק יצרה נתק מוחלט בין המשפחות שבט עצמו שהיו מפוזרות על מרחב עצום, כפי שהעידה דבורה "לפלגות ראובן" – מחולקים בתוכם. ובוודאי יצרה נתק מארץ ישראל המערבית³⁶.

חלק מגלי ההפיכה הרצחניים נגד מלכות ישראל באו מן הגלעד³⁷. הנביא הושע בהגדרתו את הגלעד מציין "גלעד קרית פועלי און עקבה מדם"³⁸. ניתן לשמוע בצליל "דם" את ההדים ל"דמים" כאשר הדמים הם בראש סדר העדיפויות. ייתכן שדם האדם הופך להיות זול יותר.

לפי אחת הדעות בגמרא זו הסיבה לבניית שלוש ערי המקלט בעבר הירדן המזרחי ביחס חסר פרופורציה לשלוש בעבר הירדן המערבי.

32 שופטים פרק ח'. ראה לעיל הערה 9.

33 שופטים י"ב. אולי היסוד הזה הטמון גם בבקשת הנחלה במהירות לפני כולם בלא סבלנות כפי שציין יעקב "ראובן... פחו כמים אל תותר" (בראשית מ"ט, ג - ז) נטמן גם בשוכני הנחלה יפתח הגלעדי – תגובתו המהירה בפתרון הסכסוך עם בני אפרים ואח"כ ביהוא מן הגלעד בתגובתו הקיצונית לבית אחאב במהירות ובאכזריות. יתכן ונטייה זו טבועה במידה אותה כינו חז"ל "אמר אביי: בגלעד שכיחי רוצחים" (מסכת מכות דף ט ע"ב). יסוד הרצח הינו בכעס, הבא לידי ביטוי בצורה המיידית, ללא שיקול ושליטה עצמית. כמו"כ תכונת הפחו של ראובן וחוסר הסבלנות לידי ביטוי גם בתפיסת הנחלה עד שחז"ל כינה 'נחלה מבוהלת' (במדבר רבה כב').

34 שופטים כ"א.

35 דהיי"א ה', ט.

36 לפי הרב יעקב מדן (בע"פ).

37 הרב יגאל אריאל, עוז וענווה, עמ' 159.

38 הושע ו', ח.

בעבר הירדן תלת בארץ ישראל תלת? אמר אביי: בגלעד שכיחי רוצחים דכתיב "גלעד קרית פועלי און עקובה מדם, מאי עקובה מדם" א"ר אלעזר: שהיו עוקבין להרוג נפשות³⁹.

חז"ל מוצאים סגירת מעגל לכל עקומת הדרדור הזה בכך שהם גלו ראשונים⁴⁰ וודאי שניתן לדון גם בנקודות חיוביות לאורך הדורות בשבטים אלו ובאיזור זה אך המגמה הכללית ברוב המעשים מעידה על המכנה המשותף, כפי שציינו.

4. אליהו הגלעדי מול בית אחאב

בלבול ערכי חל גם במלכות ישראל לאורך הדורות והתבלט בתקופת אחאב. למולו יעמוד הנביא אליהו מהגלעד. ספר מלכים מציג את אליהו פתאומיות ללא רקע מוקדם: "ויאמר אליה התשבי מתושבי גלעד אל אחאב"⁴¹.

מדוע היה צריך אליהו להגיע מהגלעד?

הרב יעקב מדן מציין שעיקר המאבק הוא בתרבות העושר והאילנות הקשורה לחקלאות הבעל עליה התבסס בית אחאב ולכן היה צריך איש מסוג שונה המגיע מתרבות של הסתפקות במועט ומול תרבות העושר החקלאי ישתמש בגשם כעונש⁴².

ניתן להוסיף רובד נוסף לדברים מתוך הניתוח שהעמדנו ביחס לשבטי גד וראובן⁴³: ומניתוח האזור וההבנה אל מי מיועדת הנבואה.

בית אחאב הגיע לשגשוג חומרי וצבאי אך יסודותיו היו בנויים על בלבול ערכי שבא לידי ביטוי בתחומים הבאים:

39 מסכת אבות דף ט ע"ב – י ע"א.

40 דברי הימים א' ה', כה – כז. ראוי לשים לב למשמעות העמוקה העולה מרעיון זה. העונש – הינו תוצאה הבאה על האדם מעצם דרכו ומצבו של החוטא לעיתים הוא העונש בעצמו, כפי שציון דוד המלך "כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד" (מאליה) (תהילים א', ו). כך לגבי הגלות המהווה ביטוי של מצב קיים דהיינו הנתק בפועל מעם ישראל בשבטים אלו כבר היה קיים. והגלות מגלה ומוציאה לפועל כחותם לתהליך הפנימי. כך גם לגבי חורבן הבית דורשים חז"ל: ביחס לגאוותו של נבזראדן שורף המקדש "נפקא בת קלפא ואמרה ליה: עמא קטילא קטלת, היכלא קליא קלית, קימחא טחינא טחינת" [סנהדרין דף צו ע"ב] המעשים של בניי עצמם ביטלו את תוכנו של הבית ממנו עוד בטרם חרב על ידי האויב, וממילא נחשב כבר 'בית חרב החרבתם'. ראוי לעיין בהקשר של נחלת בני גד וראובן בנייתוחו הנפלא של בעל הטורים (במדבר ל"ב, א) – לאסמכתא מדוע הם גלו ח' שנים לפני שאר השבטים.

41 מלכים א י"ז, א.

42 בשיחה בע"פ.

43 אליהו לפי אחת הדעות משבט גד – רד"ק. מלכים א י"ז, א.

א. בניית יריחו

יריחו נבנית במזיד נגד גזרת יהושע על ידי חיאל בית האלי:

בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו כאבנים בכורו יסדה ובשגוב
צעירו הציב דלתיה כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע בן נון⁴⁴.

בניית יריחו היא חלק מהותי בתיאור מלכות אחאב, היא משקפת מאבק
בזכרון יריחו המבטא:

1. המשך היניקה מהצו של יהושע בדבר כיבוש הארץ וחיסול העבודה
הזרה⁴⁵.

2. יריחו היא כעין "הפרשת חלה" המזכירה את היחס לעזרת ה'
וישועתו בכיבושי הארץ בשאלות: למי הארץ? והאם "כוחי ועוצם
ידי עשו לי את החיל הזה"⁴⁶.

3. בסיפור יריחו טמון יסוד הערבות ההדדית שהוכח במעשה עכן⁴⁷.

לפי האמור לעיל אנו רואים שהביטוי "בבנינה של העיר" הוא נסיון לבנות
מלכות המנתקת את החיבור לעבר, ולמסרים העולים ממנו בחיי ההווה.

ב. מקומו של האדם בבניין הממלכה

הפסוקים מתארים:

ויהי בהכרית איובל את נביאי ה'... ויאמר אחאב אל עובדיהו לך
בארץ אל כל מעיני המים ואל כל הנחלים אולי נמצא חציר ונחיה סוס
ופרד לא נכרית מהבהמה⁴⁸.

לא לחינם נקט הכתוב שימוש בשורש כ.ר.ת. בסמיכות ועל פי הסדר הזה.
המפנה הזה מבטא את דאגתו העמוקה יותר של אחאב לסוס ולגבורתו
המשקפים את צבאו יותר מאשר לנביאי ה' שנרצחו. כוחה של הממלכה
ועושרה הם מעל הפרט ומעל חיי האדם, דבר שבא לידי ביטוי גם ברצח נבות.

אל מול מציאות זו יעמוד אליהו מהגלעד וידגיש לאחאב לאן כל הבית
הזה מוביל, וישאל מה היסודות עליהם בנוי בית זה ומה הזיקה לשורשים?
מה הכותרת והתכלית לכל המפעל? אליהו כאדם שראה בעבר הירדן המזרחי
חברה כזו ולאן הוביל אותה הבלבול הערכי. בהיותו מודע לסכנה שבסוף
הדרדור יגיע לשפיכות דמים, הוא ינסה להעמידו על הטעות לבנות בנין

44 מלכים א ט"ז, לד.

45 הרב יהושע בכרך, "יונה בן אמיטי ואליהו" עמ' 106 - 112; ועי' עמ' 183 השערה
נוספת בבניית יריחו, ועוד ראה: הרב יגאל אריאל, "מקדש מלך" עמ' 143 הערה 9.

46 דברים ח', יז.

47 יהושע פרקים ז' - ח'.

48 מלכים י"ח, ד - ה. הרב יגאל אריאל.

המבוסס על עושר רגעי - למולו תעמוד תקופתו של שלמה והגיונו כלקח חשוב: "עושר שמור לבעליו ולרעתו"⁴⁹.

ואכן נקודת העימות המהותית שבה יחול שינוי מסויים באחאב תהיה דווקא בסיפור נבות היזרעאלי. אדם נרצח וזה שיא השפל. אדם שבמהותו הוא הפוך מבית אחאב מייצג נחלת אבות, אדם הקשור לזכרון, למורשת ולקשר של הווה ועתיד⁵⁰.

הנביא מלאכי ידגיש את תפקידו של אליהו בחיבור הדורות והיניקה ההדדית בשלשלת הנצח ההכרחית לגאולת ישראל:

זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו כחורב על כל ישראל חוקים ומשפטים. הנה אנוכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם פן אבוא והכיתי את הארץ חרם⁵¹.

5. שדות בית שמש – לעיני אומות העולם

מלחמת אבן העזר אל מול הפלישתים מסתיימת במשבר טראגי. ארון ה' שעליו נאמר:

ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ה' ויפוצו אויבך וינוסו משנאך מפניך ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל⁵².

הארון המוביל את מסעות המדבר, הכניסה לארץ וכיבוש יריחו נפל בשבי הפלשתים. המשכן בשילה חרב.

המשבר שפקד את עם ישראל הוא בבחינת "גלה כבוד מישראל כי נלקח ארון האלוהים"⁵³. ובבחינת זעקת היהודי "עד מתי עזך בשבי ותפארתך ביד צר"⁵⁴. זהו משבר דתי רוחני שאמור לזעזע את עם ישראל.

49 קהלת ה', יב.

50 מלכים א כא. בנקודה זו חל מפנה באחאב בהבינו את גודל החטא. ראה ניתוח הרב אריאל, "מקדש מלך", עמ' 183 - 185.

51 מלאכי ג', כב - כד. רעיון זה מהווה סגירת המעגל בתפקידו של אליהו. והמפתח "זכרו תורת משה עבדי" מהווה חיבור לזכרון, לחזון היונק מאותו זכרון. זה המפתח להבנת שליחותו של אליהו אל מול בית אחאב. והאירה את תשומת לבי הרבנית נורית פריד. שירושלים נמשלת ע"י חז"ל פעם "כטבורו של עולם" ופעם "כעיניו של עולם" יש קשר בין שני החלקים האלו: טבור - מקום הלידה. עין - חזון. ירושלים מתברת עבר, הווה ועתיד המוקפלות בתוכה. זאת ההבנה של החיבור לנצח. בית אחאב היווה את מלכות השעה.

52 במדבר י', לה - לו.

53 שמואל א ד', כב.

לאחר המכות בשדות פלישתים נופלת ההחלטה להחזירו לישראל עם מדד לבדיקה "וראייתם אם דרך גבולו..."⁵⁵ לראייה יש תפקיד משמעותי בבדיקה.

הנה תיאור הכתוב:

וישרנה הפרות בדרך על דרך בית שמש במסלה אחת הלכו הלוח וגעו ולא סרו ימין ושמאל וסרני פלשתים הולכים אחריהם עד גבול בית שמש, ובית שמש קוצרים קציר חיטים בעמק וישאו את עיניהם ויראו את הארון וישמחו לראות... וחמשה סרני פלשתים ראו וישבו עקרון ביום ההוא... ויד באנשי בית שמש כי ראו בארון ה'⁵⁶.

על מה נענשו אנשי בית שמש?

אנשי בית שמש הקוצרים קציר חיטים מרימים את עיניהם לראות את ארון ה', אך הכתוב מציין "וישמחו לראות" ובזה נעצרה הפעולה שבאה בעקבות הראייה. ישנה שמחה בלבד ובזאת נעצר התהליך הנפשי. אין השמחה מביאה כלל לידי מעשה או פעולה לכבודו של הארון ובוראו.

הראייה היא כלי שרת המביא לידי מעשה או חיובי או שלילי אך לידי תגובה. די להתבונן בארועים כמו: חטא המרגלים, חטא אדם הראשון⁵⁷, נחש הנחשת⁵⁸ שתחילת גלגולם טמון בראייה. אך ראייה סתם מעידה כנראה על אדישות ואולי על יותר מזה⁵⁹ וכך דרשו זאת חז"ל:

חד אמר, קוצרין ומשתחווים היו (רש"י): לא בטלו ממלאכתם לכבוד, והא ראו לשון דמיון, וחד אמר, מלי נמי אמור (גם מילים אמרו) מאן אמריך דאימריה ומאן אתא עלן דאיפייסת (רש"י): מי הכעיסך כשכעסת ולא הצלת את עצמך מן השביה ועתה מי מפייסך כשנתפייסת לבוא מאלידך)⁶⁰.

חז"ל מדגישים מה חשוב לאנשי בית שמש באותם רגעים בהם מתגלה הנס במלוא עוצמתו.

54 מתוך תפילת שחרית בתחנון. על גודל המשבר בחורבן המשכן למדים מירמיהו כ"ו, ומתהילים ע"ח.

55 שמואל א ו', פס' ט.

56 שמואל א ו', יב - כ.

57 ראה הרש"י הירש במדבר ט"ו, מא - שקושר את שני החטאים האלה שיסודם בראיה עם מצוות ציצית עם הציווי "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם".

58 במדבר כ"א, ח: "והיה כל הנשדך וראה אותו וחי".

59 ראה בהרחבה ד"ר ישראל רוזנסון, "בעקבות ארון ה'", בתוצאת מכון ארץ חפץ עמ' 25 - 31.

60 סוטה לה ע"א, ויעוין עוד קטעי מדרש דעת מקרא, שמואל, ירושלים תשמ"א, עמ' נח' הערה 35.

הימים ימי קציר חיטים ושפע היבול עולה בשדות בית שמש אל מול שדות פלשתים הנגועים בעכברים⁶¹. לאנשי בית שמש חשוב באותם רגעים להרוויח עוד מספר חיטים (הנחשבים כדמים), במקום לרוץ ולצאת מגדרם למראה הנס המגלה את ארון ה' שגלה שבעה חודשים, ותז"ל דורשים:

ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק בשם ר' אבא: למה לקו אנשי בית שמש, על ידי שהיו מליזין בארון אמר הקדוש ברוך הוא: אלו תרנגולתו של אחד מהם אבדה היה מחזר עליה כמה פתחים להביאה, וארוני בשדה פלשתים שבעה חודשים ואין אתם משגיחים בו! אם אין אתם משגיחים אליו, אני אשגיח עליו⁶².

יש משהו הטמון בהשוואה לתרנגולת לא רק בצד הזול שבה אלא גם ביכולת ההשכמה וההתעוררות שהיא גורמת, כביכול - התרנגול מסוגל להשכים טוב יותר את הישן מאשר ארון ה' את האדיש.

רגע כזה חושף את מעמקי המחשבות והרגשות שבלב האדם הישראלי ביחס לארון. נס גלוי במלוא עוצמתו מול האדם והוא עסוק במימוש הרכושנות.

החיטים משכיחות לרגע את עוצמת הזיכרון אותו מייצג הארון. את היחס לאלוהי ישראל ששכינתו גלתה.

בין הכתובים מקופלת טרגדיה נוספת. מול "שמחת הראייה" של אנשי בית שמש מציין הכתוב "וחמשה סרני פלשתים ראו וישבו עקרון ביום ההוא"⁶³ בצד השני של העמק נמצאים סרני פלשתים.

מה הם ראו, מה הם יספרו לכשישובו לעקרון ביום ההוא?

הם ראו את יחס ישראל אל ארון ה' ברגעים הראשונים של המפגש, רגעים שביטאו את מה שבאמת חשוב לאנשי בית שמש. הם, הפלשתים זוכרים למרבה הפלא ומזכירים לאחר דורות ארוכים את משמעות ארון ה' אלוהי ישראל. כבר בשדות הקרב, אצלם פועל הזכרון ארוך הטווח אל מעמקי ההיסטוריה אי שם במצרים.

אוי לנו מי יצילנו מיד האלוהים האדירים האלה הם האלוהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר⁶⁴... ולמה תכבדו את לבבכם כאשר כבדו מצרים לפרעה את לבם הלא כאשר התעלל בהם וישלחם וילכו⁶⁵.

61 דעת מקרא, עמי ז' הערה 5. ראה עוד: פליקס, עמי 128 - 133.

62 בראשית רבה פרשה נ"ד.

63 שמואל א ו', טז.

64 שמואל א ד', ח.

65 שמואל א ו', ו.

לעיניהם מתגלה קלונו של עם ישראל ביחסו הקר לאלוהיו ברגע של גדלות המשוויות לפי דעה במדרש ליציאת מצרים וקריעת ים סוף⁶⁶. חזוות הממון שוב חוסמת את הזיכרון.

מטרתם של המכות בשדות פלשת היתה להגדיל את כבוד ישראל ואלוהיו בעיני הגויים כך בארוע זה וכך בשאיפה לעתיד לבוא "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים, אז ימלא שחוק פינו ולשונו רינה אז יאמרו בגויים הגדיל ה' לעשות עם אלה הגדיל ה' לעשות עימנו היינו שמחים"⁶⁷.

יש חשיבות ל"מה יאמרו הגויים" ויש חשיבות לשמחתנו הפורצת בביטוי רינה המהווה קידוש ה'. מבחינה זו, עלינו לשים לב לציפיות האנושות מהחברה הישראלית, מתוכן חייה וממה שהיא משדרת על ידי סולם הערכים שביסודה.

סיכום

בניינה של חברה צריך להיבנות מנדבכים ומערכים המשרתים מטרה ותכלית. במפגש המחודש שלנו עם ארץ ישראל במדינת ישראל עלינו להיות עם "היד על הדופק" ביחס לתכלית ולהתחבר אל מסע הנצח המעניק כח להווה וחזון לעתיד⁶⁸.

למרות השגינו בפסגת היובל עלינו לדעת את מקור הברכה בבחינת "והעושר והכבוד מלפניך"⁶⁹ מה מטרתו של השגשוג וההתפתחות הכלכלית.

מחובתנו לבדוק מדי פעם את ערכינו כלפי פנים ומה משדרת מדינת ישראל לאומות העולם כלפי חוץ.

יהי רצון שמעגלים שלובים אלה יתחברו לאור גדול ועצום לתפארת מדינת ישראל.

66 ישנה דעה במדרש בראשית רבה פרשה נ"ד: "אי זו שירה אמרו? ר' מאיר אומר: "שירת הים אמרו" ועצם המכות בשדות פלשתים מקבילות לעשרת המכות, יעויף ישראל רוזנסון "נדודי ארון ה'" (עמ' 16) על הקשר בין "התעללתי..." – לפרות עולות עמי' 16. ויתכן ויש ברעיון זה המתרחש בזמן הקציר סביב חודש ניסן מעין אותה גאולה. בבחינת בניסן נאלו ובניסן עתידין להגאל. ובבחינת "מוציא אסירים בכושרות" – בזמן הכשר לגאולה. כפי שמובא שגאולת לוט מסדום היתה בחג הפסח (רש"י שם), כך גאולת גדעון (רש"י שם).

67 תהילים קכ"ו.

68 בחיפוש התכלית ובבירורה הנוקב מתוך זיקה למורשת היהודית ניתן למצוא בסיס רחב להידברות גם בעידן של אגואיזם. "יחופש הפרט" ראה בספרו הארוך של עמוס עוז: "כל התקוות - מחשבות על הזהות יהודית" עמ' 9 - 15. ובהקדמת נסים משעל לספרו "ואלה שנות".

69 נאום דוד – דהייא כ"ט ועיין בפסוקים י - יט.